

Горана РАИЧЕВИЋ
Филозофски факултет
Универзитет у Новом Саду
gorana.raicevic@ff.uns.ac.rs

https://doi.org/10.18485/ikum_nbartulovic.2023.ch11

НИКО БАРТУЛОВИЋ И МИЛОШ ЦРЊАНСКИ: ЈУГОСЛОВЕНСТВО ИЗМЕЂУ ЛЕВИЦЕ И ДЕСНИЦЕ

Сажетак: У раду у којем се прате животне путање Нике Бартуловића и Милоша Црњанског указује се на чињеницу да је управо југословенство са антикомунистичким предзнаком одредило судбине два писца, тако што је Бартуловића одвело у смрт, а Црњанског у четвртвековни егзил. Сенка историјских фалсификата и неистина које се везују за наводну наклоност двојице књижевника према реакционарним, десничарским идеологијама, наткриљује виђења њихових личности, али и дела, и после распада социјалистичке Југославије.

Кључне речи: Нико Бартуловић (1890–1945), Милош Црњански (1893–1977), југословенство, левица, десница

У раду у којем сам доказивала да је теза о предратном ангажману Иве Андрића у круговима Младе Босне претерана, те да је суштински преображај из естетског у политичко биће писац доживео у ћелији број 115 мариборског затвора, где се нашао са југословенски опредељеним Далматинцима, осветлила сам укратко и атмосферу у којој су, у првим деценијама 20. столећа, у Сплиту, политички стасавали и деловали и Тин Ујевић, Владимир Черина, Оскар Тартаља, Нико Бартуловић... (Раичевић 2015). Иако се на први поглед чини да се, због пријатељства које их је од дана проведених

«225»

у мариборској тамници везивало, истраживачу као примарна намеће прича о Бартуловићу и Андрићу, овом приликом одлучила сам се за једно другачије поређење. Мада веза између Хваранина Нике Бартуловића и Банаћанина Милоша Црњанског није толико очигледна, будући да се тешко може правдати блиским пријатељством или поетичким сродностима, извесна саобразност судбина и идеја двојице југословенски оријентисаних писаца затомљених у клупко неистина и идеолошких жигосања, изгледа ми много важнија. У подтексту овог рада налази се питање: Да ли је заиста постојало „десничарско“ југословенство и да ли Хрвата Нику Бартуловића (1890–1945) и српског писца Милоша Црњанског (1893–1977) можемо сматрати заступницима ове идеологије?

Рођени у Аустроугарској у последњој деценији деветнаестог столећа, Бартуловић у Старом Граду на отоку Хвару, Црњански у Црном Граду (Чонграду) у Јужној Угарској, били су сународници, поданици исте државе, црно-жуте средњоевропске монархије, коју су сматрали туђом и чији ће распад у Великом рату са одушевљењем поздравити. Потекли из сиромашних породица, обојица су рођењем добили ону загонетну искру духовног аристократизма: таленат и честитост, те страст да изгарају у борби за правду и слободу.

Иако је у Темишвару школу похађао на мађарском језику, своје националности Црњански је постао свестан захваљујући окупљањима припадника мале српске енклаве о црквеним свечаностима, што су му, по свом ритуалном карактеру и окамењеним обредима, личиле на позориште. Родољубље у младом банатском Србину будиле су народне песме „у којима се много клало и убијало“, али и прашне и празне православне цркве у Јужној Угарској. Страх од тога да ће његовог тужног народа нестати, да ће се однародити и изумрети, али и жеља да га као писац усрећи, постаће кључне, мада на први поглед невидљиве тачке животног и књижевног програма Милоша Црњанског.

Нико Бартуловић, дете рано испољене интелигенције и талента, што су му обећавали судбину неомеђену сиромаштвом и морем, послат је у Сплит у католичко семениште, које ће после две године напустити, вероватно више осећајем него умом уверен да то није његов пут. У свом аутобиографском роману Бартуловић ће, свдећи животне рачуне, написати како је рођен са словенством у души, што ће га природно одредити за борбу за ослобођење братских словенских народа од аустроугарске власти, за уједињење у државу која ће бити бедем одбране од свих освајача који су Балкан видели као свој плен. Гимназијско школовање у Сплиту, у којем је стасавала револуционарна, национално освешћена омладина, и студије у Прагу, седишту пансловенског покрета, учврстиће Бартуловићева уверења у то да је исход борбе надхват руке и да се треба везати за слободну Србију, као што се Италија у 19. столећу окупила око Пијемонта. Као што је млади Банаћанин, са својим сународницима, пречанским Србима, у обрисима Авале видео окриље, оно што је за њих била „грозница и болна халуцинација“, тако су и далматински Хрвати, Сплићани, у првим деценијама 20. века узор и подстрек видели у слободарском братском народу.

Супротстављајући се клерикалним и франковачким круговима, оној политичкој струји која је у Србима видели непријатеља, Нико Бартуловић и његов сплитски круг преузели су на себе мисију приближавања два народа, засновану на идеји о заједничкој будућности. Два догађаја указивала су на то да се опште расположење Хрвата у Далмацији мења: први је пролазак лађе на којој се налазио српски престолонаследник Александар Карађорђевић, када су му, упркос забрани, Сплићани приредили бакљаду добродошлице праћену овацијама. (Када је у посету граду под Марјаном долазио надвојвода Фридрих, народ је, упркос наредби котарског равнатеља Силваса, остао у својим кућама, иза затворених жалузина, док је рива била потпуно празна.) У пролеће 1912. године сто шездесет студената Загребачког свеучилишта стигло је, возом, у

посету Београду, где су још на станици дочекани овацијама и цвећем, уз мелодију „Лијепе наше“. И најзадртији праваш и старчевићевац, тврдио је Оскар Тартаља у својим успоменама, у Крагујевцу и Смедереву, где су се и млади Хрвати ухватили у братско коло, претворио се тада у Југословена (Tartalja 1925: 21–22). Сам Тартаља, у мистичном обреду, постао је члан Аписове Црне руке, организације са девизом двоструког смисла: „Уједињење или смрт!“ Да ли је истина да је управо тада пуковник Димитријевић Луки Јукићу поверио задатак да изврши атентат на комесара Цуваја, не знамо, али извесно је да су и чин Богдана Жерајића, који је страдао пошто је пуцао на генерала Варешанина у Сарајеву 1910. године, као и Јукићев неуспео покушај из јуна 1912, уздигли атентаторе у очима српске и хрватске напредне омладине због њихове спремности на чин саможртвовања, што је, чини се, више него било каква политичка пропаганда деловало на ширење идеја о братском заједништву и уједињењу Јужних Словена.¹

И док је Бартуловић, по повратку из Прага, као уредник листа *Слобода* ширио у Сплиту напредне, субверзивне идеје, Милош Црњански је, положивши 1912. године матуру у пијаристичком лицеју у Темишвару, школовање наставио на Ријеци, ондашњој Фијуми, где дане проводи мислећи више на љубав него на политику. И он ће се, као и Андрић, тек у Првом светском рату заразити југословенством, да би у свом првом роману о предатном себи писао као о Казанови који је, као „типичан сметењак свог столећа“, живео весело, као на венецијанском карневалу. Путујући те године по приморју, и „рибајући по месецу“, упознавши тежак живот рибара и њихових породица,

¹ Да свесна жртва делује у економији колектива као кохезивни фактор писала сам на другим местима. Не чуди отуда што је и Орјуна (Организација југословенских националиста), основана почетком треће деценије 20. столећа, коју је подржавао и Бартуловић и којој је посветио књигу, дефинисала као своју свечаност Празник жртве.

заљубио се Милош Црњански у море, у лепо Јадран, коме ће се, на различите начине, враћати читавог живота. Не чуди нимало што је у аутобиографском роману *Дневник о Чарнојевићу*, наратор Рајић / Чарнојевић за свога двојника изабрао необичан лик Далматинца-суматраисте, проповедника нове вере у невидљиву повезаност света, чији је отац био „писар на Фару“ и чија је мајка-мученица, као и Црњанскова мати Марина, на коленима рибала под. Пре него што ће отпутовати на студије у Беч, крајем августа 1913. боравиће Црњански у Београду, који је волео као своју „фикс идеју“. У *Ишаци и коменџарима* много година касније написаће:

Приликом тог мог излета у Србију, док сам по Београду шетао, није ми ни на ум падало да идем и посетим редакцију „Књижевног гласника“, и да му се поклоним смерно. [...] Можда је тада и сиромаш Гаврило Принцип крај мене пролазио, али ја то нисам знао (Црњански 1993: 140).

За разлику од Црњанског, прашки студент Бартуловић не само што ће годину дана касније посетити редакцију *Књижевног гласника* и разговарати са Јованом Скерлићем три недеље пред критичареву прерану смрт, већ ће се, судећи по оном што је написао у постхумно објављеном роману *Глас из јорућејџирма*, у Београду срести и са Гаврилом Принципом, Миланом Цигановићем и Драгутином Димитријевићем Аписом. Не знамо да ли су ова сећања истинита или су ствар фикције, мада нас аутентичан опис београдске средине, кафана, и интелектуалне бојемике наводи на помисао да је ипак реч о проживљеном искуству.² Београд је Бартуловића у исто време и одушевио и разочарао: онолико колико му је Загреб изгледао апотекарски и стерилно чист, запуштеност српске престонице, неугледне, сиромашне кафане,

2 Реч је о проширеном опису боравка у Београду, који је много сведеније описан у првој верзији романа под насловом *На њрелому* (Београд: СКЗ 1929).

К229К

уцерице које је видео не тако далеко од центра вароши, одударале су од представе о будућој јужнословенској престоници. Ипак, оно што га је придобило у Београду, којем ће се, као и Црњански мору, увек враћати, и у којем ће провести пола живота, била су отворена врата како институција тако и приватних грађанских кућа, у које је приман са добродошлицом. Притом, и Апис и Скерлић освојили су га стрпљењем да саслушају саговорника, указавши поштовање младићу који им је говорио о политичкој ситуацији у Далмацији. У кућу газда Арсе на Дорћолу примљен је млади Хваранин као најближа својта, зачуђен пред дефилеом толиког броја посетилаца пред које се увек износе мезе и слатко. За разлику од Далмације, где „i rođeni brat jedva da ti poviri u kuću“ (Bartulović 2003: 242), порив за дружењем, отвореност београдског грађанства које по читав дан седи, дискутује о политици, и „прекраја Европу“, морала је освојити наочитог Далматинца (који је посебно привлачио пажњу девојака). Ако су аутентични, описи личности писаца и песника које је Бартуловић оставио, и које је, како је тврдио, срео у скадарлијским кафанама, ретки су и драгоцени. Посебно су занимљиви описи песника, заступника или проповедника песимизма или „црноглеђа“, против којег се бунио и борио Скерлић. Као да је у контрасту између физичког изгледа Симе Пандуровића и његових песимистичких стихова и Бартуловић видео ону „накалемљеност“, помодност песимизма у српској поезији с почетка 20. столећа:

„Lovina“, dakle, ne bijaše na odmet. Tadić ne mogaše u prvi mah ni sam da vjeruje da se u grivastom brkajliji, koji ga je već pri dolasku pozdravio kao zemljaka Tina Ujevića i Siba Miličića, krio niko manji negoli autor zbirke „Mi čekamo cara!“, Vladislav Petković-Dis. Po čitave noći je znao Čerina da im priča o Disu, kao o „najbizarnijoj pjesničkoj atrakciji Beograda“, jednako kao i o drugom šefu pesimističke škole, liričaru Simi Panduroviću, koji

je sjedio za suprotnim stolom. Međutim, i pored sve bolećivosti što ju je naslijedio od Čerine prema Pandurovićevim stihovima, jedri Bodul nije nikako mogao da se pomiri sa protivriječjem što je vladalo između čvrstih vilica i herkulskih ramena pjesnikovih i nirvane o kojoj je pjevao... Da nije to također jedan od dokaza da crnogleđe, u takvom još neistrošenom narodu, ne može da bude nego nakalemljena biljka, te da vedra zraka mora da probije, ranije ili docnije, kao što je zaista stala da se probija i u najnovijim stihovima Pandurovića i Disa?!...

Ni autor „Nečiste krvi“, Bora Stanković, nije se prikazao Tadiću takvim kakvog ga je zamišljao. Umjesto da mu senzualne usne podrhtavaju, zajedno sa vlažnim i svjetlučavim očima, i sa sladostrasnim, pomalo aristokratskim rukama, kao što bi se dalo zaključiti po bolećivom i nabujalom sevdahu u njegovim djelima, – Stanković mu je ličio na sasvim beznačajnog palanačkog učitelja, sa aljkavim redingotom i sa opuštenim brcima (Bartulović 2003: 240).

Када се на Видовдан 1914. године у Сарајеву проломио пуцањ чија ће јека заглашати читаве народе и континенте, и Милош Црњански и Нико Бартуловић налазили су се у Бечу. О том моменту Црњански ће писати у *Ишаци и коменџарима*:

Политичком акцијом наших студената у Бечу, тада, управљало је студентско удружење *Зора*. Према упутствима, не из Београда, ни Загреба, него из Прага.

Углавном, према идејама Масарика.

Од нас се тражило само толико: да учествујемо у демонстрацијама, и тражимо отварање једног универзитета за Словенце, у Трсту. При тим демонстрацијама долазило је и до туча. Дугачки Биримац и ја излазили смо каткад, због тога, са штапом испод капута, а отмена Frau von Thiess ми је зашивала јастуче испод шешира, из лако схватљивих разлога.

Да неко спрема атентат у Сарајеву, о том нисмо имали појма.

За Видовдан, удружење је било спремило велики, патриотски збор Срба, Хрвата и Словенаца, у просторијама Штатпарка. Увече је требало да буде бал, на који су били позвали и србијанског посланика. Збор је одржан пре подне, али тај бал се неће моћи одржати никада.

Мени су били доделили патриотску, и тешку, дужност да на прве звуке умилног бечког валса, почнем да окрећем око себе жену србијанског посланика и ја сам се зато, док је у Сарајеву сиромаш Принцип испружио своју руку, која није задрхћала, бавио пеглањем свог фрака.

У великим, историјским, тренуцима, судбина додели сваком улогу, и не пита.

Вест да је у Сарајеву убијен аустријски престолонаследник, стигла је до нас, тог сунчаног дана у Бечу – који је освануо без и једног облачка – после ручка. Стигла је у нашу кафану (Caffé „Mein“), у близини торња Св. Стефана, за време партије билијара (Црњански 1993: 143).

У роману *Глас из јорућеј ірма*, кобни Видовдан у Бечу Бартуловић је описао очима свог двојника Иве Тадића:

Pošto je kongres bio sazvan u vidu pedesetogodišnjice od osnivanja „Zore“, odlučeno je da se jutro posveti zvaničnoj manifestaciji, pa da se tek iza podneva održe suštinski razgovori. Međutim je i sama ta prijepodnevnna sjednica, koja se održala u kursalonu bečkog Volksgartena, protekla u neočekivanoj nervози. Dio omladinaca iz Srbije i Bosne se bunio što se među govornicima nalazi i stari Obrenovićevac i poznati austrofil, dr. Vladan Đorđević, pa su prijetili da mu neće dati da govori. Međutim se govor promućurnog državnika iščahurio u takav napadaj na Austriju, da je Đuro Ostojić prišapnuo Tadiću:

– Kad već i Vladan prelama štap nad njome, znači da je staroj svodilji zaista odzvonilo...

Ne treba naravno ni spominjati da do radnog sastanka, koji je trebao da se održi iza podneva, nije nikada ni došlo. Carskom varoši je već prohujala vijest o tragediji u Sara-

jevu, pa su se omladinci rastrčali da je dojavе jedni drugima. Pa ipak, i pored svih oblačina koje su već mirisale na oluju, ne bijaše ni jednog, čije uzbuđenje ne имадаше u sebi нећег bodrog.

– Ne bih mogao kazati da me veseli ma čija smrt, pogotovo kad je u stvar umiješano i žensko čeljade, – priznaо je Matulina Tadiću. – Ali ne mogu nikako da se osjećam zabrinut. Naprotiv! Čini mi se da bih mogao da pjevam...

Šta da se počne, pitahu se međutim uzmuвани omladinci. Srpsko poslanstvo nalazilo se pod stražom, a „okuraženi“ Vladan izgubio se kao da ga je progutala zemlja. Jedini stariji autoritet, u koga je omladina imala povjerenja, bijaše Vasa Stajić. I zato je Tadić odlučio da ga potraži (Bartulović 2003: 257).

О томе да је, хитајући да се састане са Васом Стајићем, човеком који ће помоћи Црњанском да пронађе тему за чувене *Сеобе*, Бартуловић у Бечу могао да налети на младића у „жакету боје благо зелених маслина, у ципелама белим, од коже јелена, са шеширом црним играча тангоа“ (Црњански 1993: 146), можемо само претпостављати. Оно што са сигурношћу знамо јесте да ће се њих двојица сусрести у Загребу крајем 1918. године, у уредништву *Књижевној јуџа*.

О судбини двојице Далматинаца Нике Бартуловића и Оскара Тартаље, који су као политички затвореници помиловани и пуштени из затвора Карлау, писао је загребачки *Србобран* 7. септембра 1917. године.³ Опоравивши се колико-толико у Болници милосрдних сестара, где ће се поново срести са другом из мариборског затвора,

3 У рубрици „Из српства и југословенства“, под насловом „Јадно им помиловање“, објављена је краћа вест: „Како јавља прашки лист ‘Народна Политика’, помиловани Југословени: Нико Бартуловић, уредник ‘Слободе’, Оскар Тартаља, уредник ‘Заставе’, Анте Фарчић, учитељ и Срзентић, посланик, изишли су из своје тамнице у врло бедном стању; због недовољне хране они су толико ослабили да нису могли ићи. У тамници није било хране, а међу тим им није било допуштено да примају храну са стране. И тако су сви из тамнице право у болницу.“ О боравку у злогласној тамници Карлау код Граца, о томе како је глад заваравао жваћући папирне кесе, писао је Оскар Тартаља у свом *Велеиздајнику*.

као и са дубровачким песником контеом Ивом Војновићем, понесен борбеним идеализмом и вером у просвећивање ширих слојева, покренуће Бартуловић (са Ивом Андрићем, Бранком Машићем и Владимиром Ћоровићем) часопис југословенске оријентације који ће назвати *Књижевни јуџ*, чији ће се први број појавити 1. јануара 1918. године. Преживевши галицијски фронт, аустријски каплар Милош Црњански прве своје побуњеничке стихове послао је, у јесен 1917, у загребачки *Савременик*, гласило Друштва хрватских књижевника, који су захваљујући уреднику Јулију Бенешићу и објављени. Иако је наставио да објављује у *Савременику* и током 1918. године, из сачуване преписке сазнајемо да је управо пристајање уз југословенство Црњанског навело да сарадњу понуди *Књижевном јуџу*. Када се крајем 1918. године, враћајући се из Беча, нашао у Загребу,⁴ срео се први пут песник Банаћанин са Ивом Андрићем у Болници милосрдних сестара. Од тада почиње њихово пријатељство, осведочено пре свега у писмима које је Андрић сачувао. Дописивање двојице највећих српских писаца двадесетог столећа почело је одмах по упознавању, па у писму из Иланце, које шаље Андрићу у Загреб почетком фебруара 1919. године, Црњански пише: „Upozorite g. Bartulovića i Demetrovića na svinjarije novosadskog Jaše Tomića u 'Zastavi' protiv Jugoslavije...” (Crnjanski 1986: 74), а уреднику *Савременика* Бенешићу 9. маја исте године: „Ja sam za jedinstvo do poslednjeg daha. Obећао sam pomagati Konjovića sa kojim smo Vas opet 'ola-

4 Атмосферу у Загребу пред уједињење описао је Бартуловић у тексту „Сећања на 29. октобар 1918. године у Загребу“, објављеном у часопису *Vugци* (бр. 10) 25. 10. 1938. године. Бартуловић-југословен описивао је у ствари свој доживљај краја рата, када је редакција *Јуџа*, окупљена око Ива Војновића, сузама радосницама пропратила говор председника Хрватског сабора Медаковића на Марковом тргу, када је положена заклетва Народном вијећу Словенаца, Хрвата и Срба, носиоцу власти до Уједињења. Док је, са једне стране, Бартуловић тврдио како су Хрвати признавали „големе заслуге српске војске и Србије“, о оном другом Загребу који се од самог почетка противио уједињењу са Србијом писали су и Ћоровићева супруга Јелена Скерлић, Станислав Краков, и сам Милош Црњански у својим сећањима.

javali' – i koji se bori u Novome Sadu sa Vojvodinom koja je separatist, kao i Zagreb..."⁵ Из писма које ће упутити Андрићу 20. маја сазнајемо да је Црњански боравио у Загребу само неколико дана, као и да је сусрет са Бартуловићем био кратак.⁶ О томе сведочи и једино сачувано писмо Милоша Црњанског послато Ники Бартуловићу из Београда (Скендербегова 19) 17. маја 1919. године:

Dragi G. Bartuloviću

Posetio sam Vas i nisam Vas našao kod kuće a morao sam to veče putovati jer sam bio ostao bez sobe.

G. Mašić Vam je sigurno već pričao naš dogovor. Teo sam samo da se porazgovorim sa Vami malo, moraćemo ovako po listovima.

O Jugu čini mi se da znam i sam šta treba. Ja ću Vam slati beleške i prikazivati sve što ovde u Beogradu novo izađe a u slučaju da zatrebate što naročito javite ja ću se osvrnuti. Trudiću se da u tom sitnom poslu dajem ipak što vredno.

Uskoro ću Vam poslati još jednu prozu – dve pesme imate od mene, a biće skoro i nešto ogleda.

Prijateljstvo za Andrića navodi me da u Konjovićevom demokratskom glasilu „Jedinstvo“ (N. Sad) prikažem Andrića pošto je Anica Savić prikazala Dučića – oboje ih Vojvodina nepoznaје.

[...]

5 „15/VIII 919 [Иланџа] Iako nisam u uredništvu 'Dana' (ja sam i dušom i telom sa Andrićem kod Juga) ja Vas molim pošaljite mi koju Vašu tužnu pesmu“ (Crnjanski 1996).

6 „20/V. 919 [Београд] U Zagrebu sam bio kratko. Prvo jer sam potrošio na to više stotina a prilike za putovanje znate, u hotellu mi otkazaše stan, a proslava Zrinjskofrankopana beše mi bljutava. Sa Bartulovićem jedva da sam govorio koju reč, sa Mašićem sam ugovorio da budem spoljni član redakcije fix Kr 300 itd. [...] Zovete me u Split. Boli me to jer ga se sećam kad sam ga posetio u jednoj barci u doba kad sam bio zdrav i mlad, u doba kad sam bio od najboljih igrača footbolla i radostan jer mi je Kočić štampao pesme“ (Crnjanski 1986: 78–79).

235

Jeste li za vidovdanski broj? Istina bilo bi podražavanje Savremeniku, ali trebalo bi. Ako moju pesmu Principovom Spomeniku niste doneli još – donesite je u vidovdanski broj – mi bi mogli načiniti broj u slavu Vidovdana 914, a ne onog stidnog feudalnog. Ipak, kako hoćete... (Crnjanski 1986: 42–43).

О томе да је Милош Црњански помно пратио све оно што се догађало у Загребу, сведочи и песма „Куга“ (*Дан*, 1919/1920 I, 2, 24), коју је посветио Бартуловићу, и која насловом упућује на истоимену Бартуловићеву драму. Иако је Драгутин Прохаска другачије разумео Бартуловићев драмски првенац, и Бартуловић и Црњански у ствари говоре о „куги болшевизма“, о зарази, моди која промовише терор, рушење, уништавање, као да Велики рат није донео довољно насиља и разарања. Мада се чини да песма коју наводим у целости противречи „левичарским“ стиховима „Видовданских песама“ – који, уместо средњовековне Душанове империје, славе малог човека, оног убицу коме треба подићи Видовдански храм – „болшевизам“ је, како тада тако и касније, за Црњанског симбол постреволуционарног терора који, ни крајем 18. столећа у Француској ни 1917. у Русији, није донео ничег доброг:⁷

7 Три дана пре него што се ова песма појавила у часопису *Дан*, 12. јула 1919, Црњански је у новосадском листу *Јединство* (органу Демократске странке) објавио и чланак „Васпитање и револуције“: „Узалудне су револуције које мењају материјални поредак света, јер немају снаге да преобразе човека... Крв и лешине су узалудне, револуције се сврше, а постигну увек само оно што би се могло и без насиља постићи... // Данашње револуције имају друге узроке, не оне које револуционарци тако гласно спомињу. Ако је ко гладан, па у глади својој хоће да отима, то још не значи да је он комуниста, и да зна шта је то, а најмање да би он да има сам да једе, уделио гладном половину. // Напротив, масе су више него подле, немилосрдно бруталне, себичне, и што је горе – превртљиве. Данашње револуције су комедије... // А ово што се данас зове револуција, то је трагикомедија и себична маскарада... Револуције су бедне маскараде у радионици човечанства, за њима остаје само више посла, а воле их само они који не воле рад“ (Црњански 2017: 7–10). О томе да је Црњански учврстио свој антиреволуционарни став захваљујући књизи Максима Горког *Једна година револуције*, коју је донео Андрићу, и коју је Андрић приказао у *Јују*, писао је М. Ненин (Ненин 2018).

КУГА

Ники Барџуловићу

Свеједно родиш ли сина или кћер
у славу покољења.
Укус се мења, укус се мења:
не мења се човек и кер.

И нама је досадно, зар не,
и Косово, и јаук, итд., све?
Та то је била само шала.
Треба већ нешто ново,
ко би још спомињао ово,
крв и срам и рат.
Вечна су само тамница и вешала,
њих ће ти радо нудити и брат.

Што ти је жао нашег покољења?
Зар то није весела маскарада:
данас је укус цар, а сутра барикада,
Христос, па Нерон, па Лењин.
Укус се мења, укус се мења:
само су хуље све исти.
Хиљаде година вуку нас за нос,
песници, месије, цареви и комунисти.

Шта ти је жао нашег покољења,
укус се мења, укус се мења.
Свеједно родиш ли сина или кћер:
вечно су исти човек и кер.

«237»

Иако су, испрва, и Далматинац и Банаћанин видно разочарани начином на који је организована сањана и жељена држава (Бартуловић говори о незадовољству што нема југословенске одреднице у њеном називу, а обојица сведоче о одсуству лустрације, о чињеници да су на челна места у државној управи и војсци постављени њени највећи непријатељи из бивше Аустроугарске), и један и други ставиће се у службу јужнословенске монархије, желећи да се она сачува.

Лојалност новој држави, осим у приватној преписци, Црњански јавно исказује као новинар београдске *Полиџике*. Прешавши из панчевачке у београдску Четврту мушку гимназију, писац скромна професорска примања допуњује као извештач из жаришних тачака у суседним државама, непријатељски настројеним према новој балканској, словенској краљевини. Тако већ почетком 1923. године у *Полиџици* излази његова репортажа из Хортијеве Мађарске, док ће у јулу у истим новинама Црњански писати о „Убиству Ријеке“, коју су после Д’Анунцијеве самопроглашене државе окупирали фашисти, и која ће Римским споразумом 1924. године и званично припасти Италији. Суседни Сушак, одсечен границом од Ријеке, некадашње Фијуме, у којој је писац пре рата проводио веселу младост, мртав је град.⁸ Црњански пише критички о ћутању власти због одсуства свести да је освајање мора, изградњом бродова и лука, најпречи задатак сваке оне државе која жели економски напредак и која, излазећи на море, мора претендовати на то да постане поморска сила. Пре одласка на Сушак, у мају 1923. године,

8 „Живео сам у Сушаку пре десет година. Тада је он слао масе раденика на Ријеку, трговао тамо куповао тамо и продавао тамо. Сви његови путеви сливају се на мост, који га везује са Ријеком и који није шири од три метра. У то доба Сушак, као и цело Приморје, значио је песму, политику и туче са Талијанима. Да се прође у соколској одори Ријеком сматрало се тада, у мом друштву, великим националним делом. Аустријски морнари, по малим крчмама, лупали су огромним шакама по столовима и певали су наше песме, после фудбалских утакмица, које су их научиле после толико година на побуну и заузимање флоте...” (Црњански 1995: 47–48).

писац ће се огласити серијом написа „Кроз Далмацију, њене обале и њена острва где се свет купа и сунча и где тражи здравља“ – неком врстом пропагандног бедекера. Сам увод у ове текстове, међутим, врло је личан, поетски текст, где се тренутак у којем је у историји цивилизације горштак сишао на море сматра одсудним коракком напред:

Моје путовање, овог пролећа, требало је да буде брзо обилажење места, ради извештаја *Полиџици*, али плаветнило неба, море и светковине учинише га ведрим и радосним јурењем по мору, као да сам пловио на некој старој, победоносној галији.

Не мислим понављати оне одушевљене описе, које о нашем приморју можете читати, код најбољих археолога и туриста света; моје белешке су написане нарочито онима, који не знају наше јадранске обале, путницима, великој маси, која би требала, из наших крајева, да сиђе на Јадран овог лета. Ипак ћу писати и за оне, који су жељни место практичних обавештења, описа, у којима се виде румене стене у мору, бескрајни видици, скривени манастири, слапови река и плава острва зарасла маслином.

А главна намера свих тих описа биће показати срећу оних земаља, које су, као богате одеће средњега века чипком, порубљене белим морским пенама. Сетити мора из којег се рађа раскош и богатство, господство и охола снага, мора, које избацује на обалу весеље, знање, лепоту, као што је некад избацило слободу, мудрост и уметност на обале талијанске, холандске и британске. И наше земље, тужна и горка лица, наборана од робовања, окупаће се на далматинским обалама у светлости и раскоши. Краљица са чедом под срцем својим, чија је лађа пролазила сад крај тих обала, кроз поздравни усклик гомила, грмљавину топова, лепршање тробојки и белих једрилица, постала је символ једне нове и младе земље, која се спушта на море (Црњански 1995: 43).⁹

9 Силазак монтањара са планине и излазак на морску обалу сматрали су цивилизацијским скоком и Фернан Бродел (*Медиџеран*) и наш Иво Андрић у есејима „Сан о Граду“ и „Летећи над морем“.

Није никакво чудо што се писац који је према мору гајио дубоке личне симпатије, али који је такође имао свест о важности морске обале за добробит и благостање државе којој је потребно време да би се конституисала и упловила у колико-толико мирне воде, укључио у рад организације Јадранска стража од самог њеног оснивања. Удружење што је имало за циљ промовисање Јадрана у политичком, економском, културном и политичком смислу, замишљено као врста културног геста супротстављања италијанским претензијама, основано је у Сплиту 1922. године, али је имало бројне одборе и чланство широм континента. Забележено је да је поводом оснивања Београдског одбора Јадранске страже 18. јануара 1923. године одржан бал на којем је Црњански био један од присутних гостију (Mileković 2017). За едицију „Алманах Јадранске страже“ писац ће сачинити две монографије, односно два бедекера: први под насловом *Naše plaže na Jadranu* 1927. године и други *Бока Коџорска* 1928, који је преведен на немачки и енглески језик.¹⁰ Иако, према тврдњи Николе Жутића, Бартуловић није био присутан у врху Јадранске страже све до 1928. године,¹¹ врло је вероватно да је сусрета између два писца било и раније.¹²

Док се Црњански за чврсту позицију југословенске краљевине бори као новинар, Бартуловић то чини као један од оснивача Југословенске напредне националне омладине (1921), касније преименоване у Организацију југословенских националиста (Орјуна), установљене са циљем да поврати углед и прида већи значај оним занема-

10 У раду о Београдском одбору Јадранске страже Иван Милековић тврди да је Црњански коаутор још два издања: *Правила ђодмлајка Јадранске сѣраже* (Београд 1933) и *Domovi Jadranske straže na Jadranu* (Split 1939) – Mileković 2017: 654.

11 Бартуловић је био коуредник часописа *Јадранска сѣража* од 1928. до 1931. године (Lovrić 2009: 358).

12 У писму Иви Андрићу 18. новембра 1927, Црњански позива пријатеља да пише Бартуловићу „јер је горак“ (Црњански 2000: 70).

реним и после рата у крај гурнутим аутентичним борцима за југословенство. У књизи *Од револуционарне омладине до Орјуне* (Сплит 1925), у којој је Бартуловић представио „историјат југословенског омладинског покрета“, скреће се пажња на оне вредности које је заступала предратна национална омладина што је, захваљујући погрешним потезима државе, потпуно скрајнута, и нема снагу да се својим идеалима супротстави сепаратистичким тенденцијама хрватских националиста и тада већ забрањене Комунистичке партије. У *Победи*, званичном органу Орјуне, у којој је објављен и програм југословенске напредно-националне омладине, штампана је и песма Алексе Шантића, која ће постати химна удружења и чији је текст непознат. Мирко Королија, каснији председник и идеолог Орјуне, написао је драмолет *Јујана, вила најмлађа*, којим је, 15. октобра 1921, у Сплиту отворено Народно казалиште, чији је први управник био управо Нико Бартуловић. Иако је Бартуловић у поменутој књизи говорио о бројном чланству ове организације, о обласним одборима у Сарајеву, Љубљани, Новом Саду и Скопљу, историчари који су о Орјуни писали као о „терористичкој организацији“ истицали су како „идеја југословенства никада није захватила шире слојеве“.¹³ Мада се и сам Бартуловић у свом постхумно објављеном роману од Орјуне на неки начин дистанцирао, управо због тога што су њени чланови у сукобима с комунистима прибегавали насиљу,¹⁴ тезу

13 „No, usprkos silnom zalaganju jugoslavenski nastrojenih intelektualaca u Dalmaciji da nametnu ideju 'neraskidivog jedinstva troimenog jugoslavenskog naroda', pa i usprkos agitaciji Jugoslavenske napredne nacionalističke omladine, koja se 1921. godine preimenovala u Organizaciju jugoslovenskih nacionalista (Orjuna), a koja se terorističkim sredstvima borila za 'otadžbinu Jugoslaviju', ideja jugoslovenstva nikad nije zahvatila šire društvene slojeve“ (Jakir 2019).

14 „Na taj način je likvidirao i pokušaj ponovnog vraćanja u javni život, tim što bijaše pristao uz Orjunu, vjerujući da bi se nametanjem jedinstva odozgo, država mogla zaista osposobiti za rješavanje savremenijih, kulturnih i socijalnih problema. Ali ne trebaše mu dugo da se uvjeri da baš jedinstvo spada u takve ideje koje se najteže dadu nametati silom, te da se čovjek ne može odreći slobodoumlja na jednom području, a da u isti mah ne podlegne reakciji i na drugim područjima. I zato se nije ni najmanje iznenadio da se velika većina na-

o terorizmu и фашистичким методама Орјуне требало би преиспитати зато што код историчара који су о томе писали откривамо снажну пристрасност, али и зато што су симпатије према овој организацији гајили људи којима је свако насиље било странио.¹⁵

oko borbene organizacije sasvim priklonila režimu, te da je svojim ispadima izazvala pojavu Hanao (Hrvatske nacionalne omladine), a pojava Hanao pojavu Srnao (Srpske nacionalne omladine), tako da su ubrzo stvoreni preduslovi za neke vrsti građanski rat u zemlji” (Bartulović 2003: 315). [...] „Izmijenio se nije ni docnije, kada je iz Splita pokrenuto Orjuna, pa kad se sav posvetio propagandi, vjerujući da to ne znači drugo nego uskrснуће predratnog pokreta. Ništa se brački zanesenjak nije pitao, ni da li je program pokreta demokratski, ni da li ima sličnosti sa susjednim fašizmom, ni da li pristaje više uz Pribičevića ili uz Davidovića, ni da li su metode pokreta batinaške, – glavno mu bijaše da se u programu nalazi ‘nedjeljiva Jugoslavija’ i da pokret pobija sve one koji idu u raskorak” (Bartulović 2003: 319). Описујући стварно стање ствари међу омладином у Далмацији, и сукобе између припадника Орјуне и Ханао, у проширеном издању романа *На њрелому*, Бартуловић закључује да највећи део омладине не мари ни за једне ни за друге већ да мисли само на забаву и на спорт (Bartulović 2003: 336).

15 Када у тексту „Unitarističko jugoslovenstvo kao nacionalna ideologija u redovima ‘jugoslavenske omladine’ u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca” пише: „Opravdano se u enciklopedijskim natuknicama i literaturi naglašava da se *de facto* radilo o ‘terorističkoj organizaciji’, koja je pod krinkom jugoslovenstva i tobožnjeg spašavanja zemlje od antidržavnih elemenata provodila drastična nasilja, prije svega protiv onih koje se smatralo komunistima i separatistima”, Александар Јакир надовезује се на опширну студију српског историчара Бранислава Глигоријевића из 1963. године, која је, уз текст о Срнао (Српска национална омладина) била његов „прилог проучавању националистичких и терористичких организација у старој Југославији”. Извесно је да је свака тврдња аутора у овом тексту документована написима из социјалистичке штампе и литературе (*Радничке новине* и сл.), у којима се за сукобе криви само једна страна, као што је извесно и то да је његово полазиште тада било изразито идеолошки обојено: „U krugovima Orjune akcionim četama pridavao se veliki značaj i uloga i nije se krilo da one ‘sačinjavaju bitni deo našeg nacionalnog programa’. Njihova prava uloga ogleda se u njihovoj spremnosti da, kao garda režima i buržoazije, oružanim provokacijama spreče revolucionarni pokret masa” (Gligorijević 1963: 340). Очигледно је да је за овог аутора идеја југословенства заблуда („Orjuna je nosilac tzv. jugoslovenskog nacionalizma, koji роčива на заблуди о постојанју једне југословенске нације”, 342), као и то да му највише смета то што се њени чланови боре против бољшевиизма и комунизма (343). О томе да треба бити опрезан кад је реч о историчарима и историографији из овог периода сведочи и пример самог Глигоријевића, чије се становиште касније очигледно променило. Истражујући деловање Коминтерне, по чијим је налозима деловала Комунистичка партија у међуратном периоду, залажући се за разбијање југословенске монархије, избацивши и флоскулу о „великосрпском хегемонизму” (*Kominternа i jugoslovensko i srpsko pitanje*, 1992). Глигоријевић је променио идеолошку

О идеолошкој подлози оваквих судова према интегралном југословенству говори нам и случај Милоша Црњанског који је због свог антикомунизма и пропагирања југословенства у часопису *Идеје* (1934–1935), чији је уредник био, у круговима комунистичке интелигенције проглашен националистом и фашистом, због чега ће у невољном изгнанству провести трећину свог животног века. Напади на Црњанског почели су још 1932. године, када су се његови бивши пријатељи Милан Богдановић и Марко Ристић отворено ставили на страну комунистичке идеологије и социјалне литературе, да би, заузевши високе позиције у институцијама послератне социјалистичке државе, наставили да нападају Црњанског.¹⁶ Да се по ослобођењу нашао у земљи,

позицију. У тротомној монографији о краљу Александру из 2010. године Орјуна се не спомиње али су зато сада, осим предратне националне омладине (југословенски настројене), као терористи обележени комунисти: „За своју терористичку активност комунисти су могли да нађу идеолошко покриће и у радовима самог Лењина, у којима је писало да комунисти нису, у принципу, против политичких убистава и терора, који могу бити сасвим погодни, чак и неопходни у извесним моментима. У Москви се, уосталом, на то гледало са аспекта могућности дезорганизације Југославије, а без обзира на средства која ће бити употребљена“ (Глигоријевић 2010 II: 89).

Чланство Орјуне било је разнолико и путеви неких од њених чланова касније су се радикално разишли. Едо Булат постао је министар у влади НДХ, Љубо Леонтић био је функционер у комунистичкој Југославији, и њен амбасадор у Лондону, док је Доброслав Јевђевић завршио у четничкој емиграцији (нападао Црњанског). Ипак, имена Алексе Шантића, Иве Андрића, који је у *Српском књижевном иласнику* написао приказ Бартуловићеве књиге о Орјуни, па и самог Бартуловића, кога су код бољшевика одбијали управо терор, деструкција – наводе нас да покушамо да разумемо људе који су желели да очувају своју словенску државу у времену у којем су десни тоталитаризми саму институцију државе стављали у центар својих програма. Заборављање историјског контекста, као и идеолошка пристрасност, највеће су мане историографског дискурса.

16 О томе колико је и сам Нико Бартуловић био мало свестан опасности од комунистичке идеологије и њених заступника, који су на крају дали себи за право да му пресуде без суда, говори један његов гест којим се супротставио Милошу Црњанском, аутору текста „Ми постајемо колонија стране књиге“, објављеном у два наставка у *Времену* у марту 1931. године. Циљајући у ствари на то да држава жмури пред чињеницом да је тржиште књига преплављено преводном литературом, и то оном специфичне идеолошке оријентације, док домаћа књижевност нема никакву заштиту због непостојећег културног програма, Црњански је изазвао реакцију Милана Богдановића, пријатеља који се све више приближава

К243К

због „фашистичких“ *Игеја* писац би био затворен, или би поделио Бартуловићеву судбину. Тезу о томе да је Црњански био десничар и фашиста преузели су и неки публицисти и историчари млађе генерације,¹⁷ а да је реч о незнању или злонамерном етикетирању великог српског писца показали су књижевни историчари али и фототипско издање *Игеја* (2016), чије је главно идеолошко полазиште било антикомунистичко југословенство. Примери намерног погрешног читања идеолошког опредељења српског и хрватског писца југословенске оријентације указују на то да се радило о једној од најпроказанијих идеја на овим просторима, у борби против које су сва средства дозвољена.

Ако годину 1930. можемо сматрати последњом годином релативног идеолошког примирја, јер још увек не долази до раскида пријатељстава између писаца различитих идеолошких оријентација, можда и због тога што је на снази Диктатура, онда је турнеја ПЕН-а у мају те године последњи културни догађај који је по својој југословенској оријентацији наткрилио све друге поделе. Путовање београдских књижевника чланова ПЕН клуба (16. до 31. маја), које је почело на Сушаку, наставило се у Трогиру, Сплиту, Дубровику и Котору, а окончало на Цетињу, у Сарајеву и Ужицу, описано је у *Српском књижевном јласнику* у

левичарској идеологији и концепту социјалне литературе, и који са писцем *Сеоба* започиње полемику. Интелектуална јавност стала је на страну Богдановића судећи по Апелу против Милоша Црњанског објављеном у *Полиџици*, који су, осим Велибора Глигорића, Ђорђа Јовановића и Марка Ристића, потписали и Нико Бартуловић, Григорије Божовић, Владимир Вујић, Милан Кашанин, Брана Миљковић, Вељко Петровић, Светислав Петровић, Светислав Стефановић и Бранимир Ћосић.

17 У фељтону под насловом „Књижевна десница“, објављиваном у *Полиџици* од 10. јуна до 23. јула 1983. године, Цветићанин и Даутовић анализирају уредничку политику *Игеја* тврдећи да у овом листу Црњански „опонаша онај модел који је на европској сцени већ био изум и пракса националсоцијализма“. Пошто су из неких текстова извукли цитате који наводно доказују тезу о „фашистичкој платформи *Игеја*“, аутори фељтона закључују да се у овом листу понављају „магистралне преокупације националсоцијализма: антикомунизам, величање нације, расно питање и ‘повратак сељаштву’“ (*Полиџика*, бр. 1513, јун 1983). Аутори ниједном не помињу да је реч о југословенском национализму као гаранту очувања државе југословенских народа, чији се концепт заснован на идеји братства и јединства, барем на папиру, подржавао и у комунистичкој послератној федерацији (видети опширније Раичевић 2021).

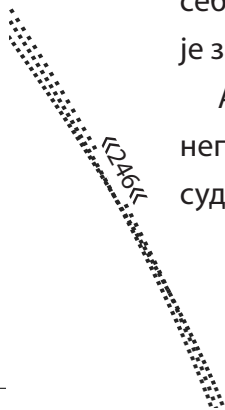
два наставка, од којих је настала и посебна брошура у издању Туристичке агенције Путник. Такође, са овог путовања сачуване су и фотографије насмејаних, расположених учесника: Милоша Црњанског, Милана Грола, Десанке Максимовић, Густава Крклеца, Нике Бартуловића, Милана Кашанина, Ранка Младеновића, Тодора Манојловића, Милана Богдановића и Јосипа Кулунџића. Писац Виктор Цар Емин дочекао их је на Сушаку, у Цриквеници Владимир Назор, у Сплиту Анте Тресић Павичић и Милица Костић Селем, а међу сплитском публиком откриле су београдске колеге „испоснички, иронички смешак Тина Ујевића“. Судећи по тренуцима овековеченим фото-апаратом, друштво је било посебно весело на броду „Карађорђе“ којим су београдски писци обилазили и нека од далматинских острва. Публика у Истри, Далмацији и Боки, али и на континенту, госте је дочекала срдечно, испраћајући њихове наступе громогласним аплаузом. Црњански је говорио стихове „Стражилова“: „Кад све ово свене, тишина ће стићи и мене, и мене...“

О сусретима Црњанског и Бартуловића у тој последњој деценији пред рат нема за сада података. О томе како је Црњански, залажући се за „српско становиште“, завршио са издавањем *Igeja* 1935. године, када, по налогу новог премијера Милана Стојадиновића, одлази на место аташеа за штампу, прво у Берлин па у Рим, писала сам детаљно другом приликом. Из онога што је о Стојадиновићу писао у својим *Ембахагама* види се да је писац политичара поштовао управо верујући да ће његов тврд став према захтевима Хрвата, и одржавање добрих односа са Хитлером и Мусолинијем, очувати Југославију. То што је добио етикету Стојадиновићевог човека било је у Енглеској, где је отпутовао 1941. године, за Црњанског погубно, јер је, као наводни симпатизер нациста, Стојадиновић осам година држан под надзором Британаца на Маурицијусу. На тврдње неких историчара који су истицали наводне симпатије Црњанског за Хитлера и Мусолинија, и тобожње блиске односе писца са грофом Ђаном, одговарамо питањима: како то да му нико од ових „пријатеља“ после 6. априла 1941. није пружио

уточиште и заштиту, и како то да је Црњански одабрао да из Рима отпутује у Лондон, када је енглеска престоница била засута Хитлеровим бомбама? Одговори на ова питања захтевају много више простора, као и прича о Бартуловићу, који је, као оснивач Југословенског културног клуба (1938) и редовни сарадник његовог званичног органа, часописа *Видици*, као противник Стојадиновића, био задовољан његовим падом, те споразумом Цветковић–Мачек, када је коначно решено хрватско питање (Божић 2010).

Наводно десничарство ових писаца тешко је доказиво: као противаргументи могу се, између осталог, поменути и ангажман новинара Црњанског који протестује због слабо плаћених радника на бродовима Југословенског Лојда (Раичевић 2021), као и Бартуловићево масонство и антиклерикализам. Хрватски историчари данас, после распада комунистичке Југославије, о југословенству пишу као о назадној идеји, понављајући до изнемоглости комунистичку пропагандну флоскулу о српској хегемонији, у светлу које посматрају (правдајући је?) и Бартуловићеву „sudbinu – izraslu na protuhrvatskoj ideologiji hegemonističkog velikosrpstva“ (Воšković 2006: 118). О југословенству као о српској коби, о погрешном историјском избору, пишу српски историчари, а Бартуловић је симпатичан само као „четник“. То што су и Бартуловић и Црњански били антикомунисти и југословени не значи, међутим, да су њихово деловање и назори били реакционарни. Напротив, према ономе што је у роману *Глас из Ђорућејџирма* рекао један југословен-идеалиста, ширећи идеје заједништва у Македонији и на Косову, опредељење за наднационално јединство потискивањем националне себичности због општих, заједничких интереса, ради одбране од туђина, представљало је за заговорнике југословенства корак напред из варварства у културу.

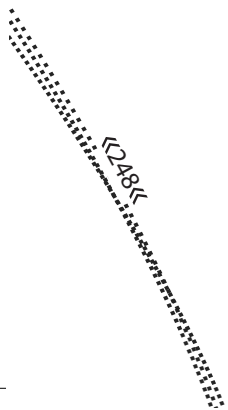
Ако покушамо да заборавимо оно што је и за Црњанског и за Бартуловића била непозната будућност, свакако ћемо бити спремнији да о међуратном југословенству судимо објективније, као и да исправимо неправду која им је обојици учињена.

ЛИТЕРАТУРА

- Бартуловић 2010: Бартуловић, Нико. „Сећања на 29 октобар 1918 у Загребу“. У: Никола Жутић. *Идеологија и историја Нике Бартуловића*, књига II/2. Београд: Српска радикална странка, 405–410.
- Божич 2010: Божич, Софија. „Хрватско питање и југословенство на страницама часописа *Видици* (1938–1940)“. *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, 76: 17–29.
- Глигоријевић 2010 II: Глигоријевић, Бранислав. *Краљ Александар Карађорђевић: српско-хрватски спор*. II. Београд: Завод за уџбенике.
- Ненин 2018: Ненин, Миливој. „О доследности или још понечем: цртица“. У: *Дело Милоша Црњанског*. Ур. Миро Вуксановић. Нови Сад: САНУ, огранак у Н. Саду, 95–106.
- Раичевић 2015: Раичевић, Горана. „У ћелији 115: Иво Андрић, Нико Бартуловић, Оскар Тартаља...“. *Зборник Машице српске за књижевност и језик*, 63.1: 151–169.
- Раичевић 2021: Раичевић, Горана. *Ајон и меланхолија: животи и дело Милоша Црњанског*. Нови Сад: Академска књига.
- Црњански 1993: Црњански, Милош. *Лирика*. Прир. Живорад Стојковић. Београд: Задужбина Милоша Црњанског – БИГЗ – Српска књижевна задруга – Editions L'Age d'Homme, Lausanne.
- Црњански 1995: Црњански, Милош. *Путописи II*. Прир. Никола Бертолино. Београд: Задужбина Милоша Црњанског – БИГЗ – Српска књижевна задруга – Editions L'Age d'Homme, Lausanne.
- Црњански 1996: Црњански, Милош. „Писма Јулију Бенешифу 1917–1939“. Прир. Радован Поповић. *Књижевност*, 9–10: 1142–1164.
- Црњански 2000: „Писма Милоша Црњанског Иви Андрићу“. Прир. Бојан Ђорђевић. *Свеске Задужбине Иве Андрића*, 16: 39–96.
- Црњански 2017: Црњански, Милош. *Полијички чланци: 1919–1939*. Прир. Часлав Николић. Београд: Задужбина Милоша Црњанског – Catena mundi 2017.
- Идеје* (фототипско издање). Прир. Миливој Ненин и Горана Раичевић, Београд – Андрићград: Задужбина Милоша Црњанског – Андрићев институт, 2016.

- Bartulović 2003: Bartulović, Niko. *Glas iz gorućeg grma*. Zagreb: Srpsko kulturno društvo Prosvjeta.
- Bošković 2006: Bošković, Ivan. „Ideologija i autobiografija u romanima Nike Bartulovića“. *Fluminensia*, 18. 2: 117–132.
- Gligorijević 1963: Gligorijević, Branislav. „Organizacija jugoslovenskih nacionalista ORJUNA“. *Istorija 20. veka*, 5: 315–396.
- Jakir 2019: Jakir, Aleksandar. „Unitarističko jugoslovenstvo kao nacionalna ideologija u redovima ‘jugoslovenske omladine’ za vrijeme Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca“. U: *Roksandićev zbornik*. Ur. Damir Agičić, Hrvoje Petrić, Filip Šimetin Šegvić. Zagreb: FF Press, 755–770. Online pristup: https://www.academia.edu/38511989/UNITARISTI%C4%8CKO_JUGOSLAVENSTVO_KAO_NACIONALNA_IDEOLOGIJA_U_REDOVIMA_JUGOSLAVENSKE_OMLADINE_U_KRALJEVINI_SRBA_HRVATA_I_SLOVENACA
- Lovrić 2009: Lovrić, Mirja. „Prilog poznavanju izdavačke djelatnosti Jadranske straže iz fonda knjižnice Hrvatskoga pomorskog muzeja u Splitu“. *Baština*, 35: 355–380.
- Mileković 2017: Mileković, Ivan. „Beogradski odbor Jadranske straže 1922–1941: između elitizma i nacionalizma“. *Petničke sveske*, 76: 652–662. Online pristup: <https://esveske.github.io/pdf/2017/IST1704.pdf>
- Tartalja 1928: Tartalja, Oskar. *Veleizdajnik*. Zagreb – Split, 1928.
- Crnjanski 1986: „Pisma Miloša Crnjanskog Ivi Andriću“. Prir. Miroslav Karaulac. *Sveske Zadужbine Ive Andriћа*, 4: 70–80.
- Crnjanski 1986: „Pismo Miloša Crnjanskog Niki Bartuloviću“. Prir. Miroslav Karaulac. *Sveske Zadужbine Ive Andriћа*, 4: 42–43.

Gorana Raičević

NIKO BARTULOVIĆ AND MILOŠ CRNJANSKI: YUGOSLAVISM BETWEEN LEFTISM AND RIGHTISM

Summary

Starting from the fact that anti-communist biased Yugoslavism defined the fate of Niko Bartulović and Miloš Crnjanski, the paper follows the life paths of the two authors. The shadow of historiography forgeries and falsehoods concerning alleged sympathy Bartulović and Crnjanski cherished for conservative, rightist ideologies, overcastted the perception of their characters and works before and after the break up of socialist Yugoslavia.

Keywords: Niko Bartulović (1890–1945), Miloš Crnjanski (1893–1977), Yugoslavism, rightism, leftism